

**O'ZBEGISTAN RESPUBLIKASININ' YOKARI VE
YO'RITE ORTA BILIM MINISTRLIGI**

**BERDAK ATINDAKY GARAGALPAK DO'VLET
UNIVERSITETI**

FILOLOGIYA FAKULTETI

TU'RKI FILOLOGIYASY KAFEDRASI

F.Y.K. O.GAYLYEWA

EDEBIYATDAN YO'RITE KURS DERSINDEN
(Tasawwuf we klassyky poetikanyň esaslary)

LEKSIYA

N O' K U' S - 2008

TEMA: Girish. Sapagin' maksadı ve vezipesi. Tassavvufin' do'reyish tarixi.

Sapagin' meyilnaması.

1.İnsanın' yaradılıshi. Adam ve din.

2.Kuranı kerim ve tasavvuf.

3.Tasavvufin' yu'ze chikmagı.

4.Robia ve tasavvuf.

Dayanch du'shu'njeleri: İnsanın' yaradılıshi ve onda Allanın' xızmatı xakında du'shu'nje bermek, Adam ve dinin' o'zara baglanışığı, Kuranı kerimde tasavvufin' shertlerinin' beyan edilmegi, tasavvufin' yu'ze chikmagı ve sopuchılık, tu'rki tasavvufda Robianın' xızmatları.

İki du'nya'nin' Yaradılışı bu'tin yaradılanlar ichinde din'e insanı yaratdı On'a du'nya'ni bilmek o'z-o'zu'ni duymak vezipesini bagsh etdi. Xudayı tanımak maddı a'lem go'zelligelerini go'rmek u'chin go'z berdi, achık go'z bilen go'ru'p bolmayan taraplarını du'shu'nmek u'chin kalb ada etdi. Sheyle xem xak elundan da'nmezlik u'chin o'zu'nin' ilchisi Maxammed Sallaxı Aleyxsalam arkalı so'z (Kuranı Kerim) iberdi. Kuranı Kerimde Allanın' xemme zadı bilya'n (alım) go'rya'n (basır) ve eshitya'n (somi) yalı sıpatları aydılyar. Allanın' adına adına ve sıpatına iman getirmek bilen birlikde onun' a'xli zatdan uludığı tassıklanılyar. Sheylelikde sufizme (tasavufa) chagırış xakıkata chagırış ekeni aydın'lashyar. Kalb Allanın' ılxı ıshkının' Vatanı bolsa onı ekarı go'terya'n Pıgamberlerdir. Sufizmin' esası maksadı Ka'mil insanı axlakı yalı pa'klenish bolsa du'nya'de ka'mil insan simvolı Adam Atadan ta' Muxammede chenli bolan Pıgamberlerdir. Shundan gelip chıkyan netije sufizmi yu'ze chıkaryan ekardakılar bolıp xasaplanılyar. Kamil insan bolmak u'chin ka'mil ustaza gol bermek zırlığı peyda bolyar.

Muxammed Nurulax Sayda al-Jazarinin' «Sufizm sırları» eserinde sufizm xakında sheyle du'shu'ndirish berilya'r. «İnsanın' ruxı a'lemine, bozulan kalbları u'chin insanı xakikatların' to'veregine yıgnayan peydalı ve garahsız ılımdır»¹. Diymek sufizm pa'klenish ılımı onı ika' bo'lu'p o'vrenmek mu'mkin. Onun' birinjisi makbul tazkiya bu bolsa «aypdan pa'klenmek» diymekdir, al ikinjisi red (gaydmış) edilen tazkiya bu «pa'klenmek, terbielemek» dien

¹ Мухаммад Нуруллах Сайдо ал-Жазарий «Тасаввуф сирлари»-Т.2000

manını bildirya'r. Diymek, sufizm pa'klenmek ılmı eken, onda bash vezipe kalbı aklamak, ruxı pa'klemek ve nebs terbiesidir.

Tasavvufshınaslık tarixında ka'bir Gu'nbatır alımları bilen İslamshınasların' garayıshları arasında garama-garshılıklar bar. Sufizm İslamdan dasharı diyya'nler onı İslam dinine garshı goymak ėlundan baryar ve onı garashsız taglımat xo'kmu'nde du'shu'ndirmek isleya'rler. Klassık tassavvufshınaslar bolsa, sufizm İslam dininin' ichinde peyda bolan, onun' «vatanı» Kuranı kerimdir, chu'nki ılmı kal da'l, belki ılmı xaldır diyip du'shu'ndirya'r. Shonun' u'chin onun' bash vezipesi parız amallarını talap edya'n sherigatın' bash kitad\bı Kalamullaxdır.

İslamın' esasısı- ba'sh shertdedir. Allataagalla Kuranı kerim arkalı in' birinji gezek ine shu ba'sh sherti erine etirmekligi talap etse, bu sherigat talabı da'l-de eysem tarikata girmekligin' ėludır. Sherigat ılmı kal da'l-de, eysem ısanın' ichki a'lemine-de daxıllı ılım bolup, sherigatın' shertleri onun' esasısı- tassavvuf (ılmı xal)dır.

İslam du'nya'sinde tassavvuf yalı chılshırımlı protsessin' emele gelish seba'plerini du'shu'nmek u'chin onun' doglan jemgıetchilik yagdayını o'vrenmek zerur. Xalıfa rashidinlerden Abu Bakr, Omardan son' Osman do'vru'ne gelip, xalıfalıgın' tebigatı o'zgerip bashlayar. Xalıfa Osman vıjdan, ma'xrlilik simvolına aylanan bolsa-da, onun' do'vru'nde-de garama-garshılıklar bolup gechedi. Xalıfa Osman do'vru'nde saxabalar (pıgamberler) tarapından Xadıslar yıgnanıp bashlandı, seba'bi, xadıslarda-da tassavvufın' mazmunı o'z beyanını tapıpdır. Kuranı kerimi yazıp almaga bashlandı, Kalamullaxın' kufi yazuvı bilen o'ku'zin' terisine yazmaklık shundan gelip chıkıpdır.

Tu'rk du'nya'si İslamın' da'plerini kabul etmek ve o'zu'ne ııaxı ėl tapmak bilen birlikde birna'che du'shu'ndirishler du'zu'pdirler ve shunun' bilen Alla so'zu'nin' mansını du'shu'nmeklik yu'ku'nin' en'illeshmegine xeraket edipdirler. Tu'rk alımı Fuad Ko'pru'linin' anıklamagına go'ra' Kuranı kerimi tu'rk dilinde beyan etmeklik xijri III (miladı X) asırlardan bashlanıpdır². A.Ertugon, A.İnon yalı alımlar xem tu'rki sufizmi bilen meshgul bolupdırlar.

² M. Fuad Koprulu. Turk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul: Oteken, 1980. S. 106

XII –XIII asırlarda belli bolmadık avtor tarapından amala ashırılan Kurani kerimin' beyanı 1914 yılda Karshıda tapılan ve Buxara getirilipdir. 1920 yılı Buxarada o'n'ki soyuz ornadılardan son' "Tu'rki tesvir" Sankt-Peterburg sha'xerine alıp gidilipdir. Xa'zir Rossiyanın' ılımlar Akademiyası Sankt-Peterburg bo'lu'minde (197-san bilen) saklanyan bu Tesvir ilki ruslar tarapından o'vrenilipdir. İ.İ.Bartold, S.E.Malov, A.N.Kononov, A.M.Shcherbak onun' dil taraplarını o'vrenen bolsa, A.K.Borovkov tesviri yo'rite dern'ev edip on'a du'shu'ndirish so'zlu'k-de yazıpdır.Prof. K.Maxmudov "Turk tesvir"inin' faksimile nusgasını neshr etdirmek bilen bu cheshma' ılımı jemgıetchiligin' u'nsu'ni gayta chekmegi bashardı. Diymek, Isla tasavvufının' esası ve o'su'sh cheshmeleri xo'kmu'nde Kurani kerim ayatlarını, Xadis xikmetlerini ve Tesvirin' belgilerini o'vrenmek belli bir manıda ılımı ve amaletinin' o'su'shine seba'p bolupdır.

Tassavvuf tarixında miladı VIII asıra gelip Saodat asırını ku'ysemek, pıgamberlik sıpatlarını emele getirmek zerurlığı yu'ze chıkdı. Xa'li «sufi» so'zi adat bolmadık vagtında, zaxıd ve ebidlerde ilki sufiylik belgileri peyda boldı. «Ebid» ibadat etmeklige gu'yeh salan bolsa, zaxıd bolsa du'nya'nin' eshretlerinen o'zu'ni saklamak bilen tassavvufa yakın boldı. Olardakı ayrıatnlık xalal ve xarama bolan gatnashıklarında go'ze go'ru'nya'r. Ebidin' pikirince Kuranda xalallanan zatlar xalaldır, zadın' pikirince Kurani kerimde dile alnan zatlar bilen birlikde Pıgamberimiz o'z o'mru'nin' dovamında xalal diyip bilen zatları xem xalaldır diyip du'shu'ndirya'r. Son'ra munun' xatarına za'xmet bilen do'redilen ve yaradılan on'a za'xmet bilen etishen zatlar xallalık belgisi sıpatında goshulıpdır.

Alla ibadat etmek makamı xakında «Ibadatı islamiya» kitabında, Muxammed Zaxıd Kutkunın' «İyman goshununin' iki ganatı» eserlerinde-de pikirler aydılıpdır. Kurani kerimde aydılıshına go'ra' «Alla xalkı so'yya'r ve onı o'zu'nin' so'ygusine tarap itekleya'r». Gu'nbatar tassavvufshınasları betama ibadat xakında so'z edenlerinde ilkinji sufiylerden Robia al-Adaviya (713-718 arasında doglup, 801 yılı aradan chıkıpdır)nın' go'z-garayışlarını barlag edipdirler. Onun' ekeje dilegi Allanın' vaslına etmek, kalıbdan «fi sabillax» Allanın' elunda bolmaktır. Tassavvufshınas Annamariya Shimmelin' kitabında

Robia xakındaki meshxur rovyat gaytalanyar: Robianning' bir elinde ot ve bir elinde suv (ıdıshda) bilen go'ru'pdirler, onun' seba'bini soranlarında suv bilen dovzax odunı o'chu'rmek kararına gelendigini, ot bilen bolsa jennete ot bermek bolandığını aydyar. Xalk onı akıldan azan diyip oyladı ve bu ishindən vaz gechmeklerini aydanda, ol ta' insanlar dovzax odundan gorkup ya-da jennete girmek nieti bilen ıbadat etmesinler, ıbadat kalbın' go'zelligine aylansın –diyip jogap beripdir¹. Klassıki edebiyatdakı munajat (Alla munajat etmek) janrı xem Robianning' ılaxı goshgularından bashlanıpdır. Ol kalbında Alladan bashga kisha' so'ysi oyanmazlığını, bashga kisha' orun ěkdugını goshgi edip aydyar. Allanın' vısalına etishmek umıdı, o'zu'nin' jismini terk edip, Tavxıd ruxı bilen yashamaklık xakındaki pikirlerine tassavvufshınaslar ilkinji gezek Robianning' eserlerinde dush gelya'rler.

Xijri II asırda mezxeblerin' ka'biri xakındaki garayıshlar gu'ychlenip bashlayar. Shiye ve su'nni mezxebleri arasındakı go'reshler xem shu do'vu'rde gu'ychlenip bashlayar. Emma tasavvufi ılmın' tarapdarları mezxeblere go'reshlerden o'zlerini dash tutupdırlar.

Sheylelikde tasavvufin' easası to'rt basganchagı bolup, olar sherigat, tarikat, marıfat, xakikatdır. İne, shu do'rt basganchagı basıp gechen sopı xakıkı Alla govushyandır diyip du'shu'nilipdir. Tasavvufin' bu basganchaklarının' xem xersinin' o'z tarıxı ve shertleri bar. Biz bu basganchakların' xer biri xakında ayratın durıp gecheris. İne, bizin' tasavvuf ve klassıki roetikanın' esasları dien dersimizin' xem easası maksadı shu tasavvufin' sheyle do'reyish tarıxı, onun' shertleri, tasavvuf ěluna du'shen dervu'shin' esası amala ashırmalı ishleri xakında, sheyle xem bu tasavvufin' cheper edebiyatdakı ornı ve shaxırların' on'a bolan garayıshları yalı meseleleri gin'ishleyin o'vrenmekden ıbaratdır.

Soraglar ve yumushlar

- 1.Tasavvufin' gelip chıkışı na'me bilen baglanıshıklı diyip du'shu'nya'rsin'iz?**
- 2.Tasavvufin' gelip chıkış tarıxı xakında na'meleri bilya'rsin'iz?**
- 3.Turk du'nya'si tasavvufinin' tarıxı barada na'xili chaklamalar bar?**

¹ Шиммел А. Жоним менинг жонимда. – Т:1999, - 12-сах.

Peydalanmalı edebiyatlar

1.İslom tasavvufi manbalari. Tashkent, 2005

2.Muxammad Nurullox Saydo al-Jazariy. Tasavvuf sirlari. Tashkent, 2000

3.Shimmel A. Jonon mening jonimda. Tashkent, 1999

TEMA: Tasavvufin' tarixi. Tasavvuf ve cheper edebiyat

Sapagin' meyilnamasi:

1. Tasavvuf so'zu'nin' manisi xakinda.

2.Tasavvufin' gelip chikish tarixi.

3.Tasavvufin' chepre edebiyattaki a'xmieti.

Tasavvuf – nebs lezzetlerinen yu'z o'vu'rmekdir. Tasavvuf – xuda ëlunda nebsden gechmekdir. Tasavvuf – insannin' ruxi a'lemini, xapalanan kalbini arassalamak u'chin insani xakikatın' to'veregine yıgnayan peydalı ve garahsız ılımdır. Tasavvufin' so'zlu'k manisi ve onun' gelip chikishi na'xili? Tasavvuf so'zi elipbilerinin' manisi – «T» - tajrid yagnı bar zatları terk etmek, «S» - sidku safa yagnı ichki a'lemi pa'klemek «V» - vepa, yagnı a'xdi-peymana ve so'yga' vepalı bolmak, «F» - fana bolmak, yagnı o'zu'ni ıladı jemalın' den'zine gark etmek.

«Tasavvuf» so'zi ıslamdan o'n' xem bolupdır. «Unsu-l-sufiya» («Sufiylarin' dostı») atlı kitapda ilkinji bolup, «sufiy» dien adı alan Adam atanın' perzentlerinen biri-Sheys diyliq yatlıanyar. Onun' libasları yashıl sufdan (suf- yu'n' mata) ekeni ve Sheysden son' yu'n' matadan geyim geyenleri «sufiy» diyip atlandıırıpdırlar.Tasavvufin' binası na'che esasa gurulıpdır? Tasavvufin' binası on sanı: 1) ılım, 2) ma'xribanlık, 3) toba, 4) pa'klik, 5) shu'ku'rlik, 6) dogrulık, xakikatlık, 7) vepalık, 8) boysunmaklık, Allannın' dienlerine uymak, 9) ta'zelenmek, 10) ıshk. Tasavvuf esası u'ch zat bilen axırlıanyar. 1) tajrid-ayırılmak, 2) tafriid-yaln'ızlanmak, 3) tavxıd-Allannın' ekeligine inanmak.

Tasavvufin' bash ideyası na'meden ibarat? Tasavvufin' bash ideyası ka'mil adamı terbielemektir. Bu tasavvufin' sotsial su'teme, zalımlıga yugrulan jemgiete garshi go'nu'kdirilen protestin' alamatıdır. Ol ruxı taydan ka'mil adam

terbielemek bilen tertipli, ka'mil jemgiet i xem do'redip bolar dien pikirde yashapdir.

Tasavvufin' tarixinda insannin' o'zi u'stu'nda'ki barlagi gu'ychnenya'r ve bu ugurda Abu Abdillax Xaris al-Muxosibiy (857 yil aradan chikyar) «Ar-rioya li xukuk Ollax» («Allannin' xukuklarina amal etmek») kitabinda 61 bab arkali muxabasa (o'zu'n'e barlag etmek) usullari beyan edilipdir. Tasavvufin' Xorasanda yayramagi ve taglimat xalina gelmegi Ibraxim Adxam (776 aradan chikan) adi bilen baglidir. Onun' mejlisleri xalka etipdir ve sha'girdi Shakik Balxinnin' xizmat i bilen bu taglimat enede o'sdu'rilipdir. IX asira gelip Nishapurda tasavvuf o'su'p bashlayar ve onun' Xafs Umar al-Xaddad (881 aradan chikyar), Abu Osman Said al-Xiri (910 aradan chikyar) yali vekilleri xizmatda bolupdirlar. Abil Kasim al-Ju'neyd al-Xazzaz (911 aradan chikyar) nin' «Sayyid at-toifa» («A'xli taypalarin' xojasi»), «Tovus al-fukara» («Pukaralarin' tavusi») kitaplarinda tasavvuf logik taydan esaslandirilibdir. Diymek tasavvuf islamin' logiki dovamidir diyip du'shu'nje berya'r Ju'neyd Bagdadi. Abu Yazid (Bayazid) Tayfur al-Bistami (875 aradan chikyar) tasavvufi logiki da'l-de, eysem on i ilmi (Kurani) esaslamaga xereket edipdir. Fana ve tarikat du'shu'njeleri ilkinji gezek Kurani kerim esasinda Bayazid Bistami tarapindan on'a pikir bildirilen «Shatxiyyat» (so'zlu'k manisi «saxila (du'ze) chikmak») kitabinda aydilyar.

Tasavvuf dovaml i suratda o'su'p bard i ve tasavvufin' tarixinda İrfan basganchagi (X-XIII asir) klassiki do'vu'r xo'kmu'nde kabul edildi. İbn Sina (980-1037) ve irfan i ishk filosoiyasi xakinda tasavvufshinas alim N.Kamilovnin' eserlerinde degerli maglumatlar berilya'r. (N.Kamilov Tasavvuf eki komil inson axloki. 1-kitap, tashkent, 1999). Abu Ali ibn Sina ul i tebip, filosof, dilchi bolmak bilen birlikde tasavvuf alimi-da bolupdir. «Al-ishorat va-t-tanbixot» («Go'rkezme ve nesixatlar») eserinde sufiylik amaletlerinin' ruxani esaslarini achip berya'r. (Narzikulova F. Psixologicheskaya kontseptsiya İbn Sino i praktika sufizma // filologiya masalalari. –2004, 1-san). «Tayr kissasi», «Soloman ve Afsal», «Yusup» yali nasr eserleri X-XIII asirlarda din'e bir tasavvuf edebiyatinnin' da'l-de eysem cheper nasrnn' ul i nusgalari xo'kmu'nde ikrar edildi.

İne, shu do'vu'rdan xem tasavvufin' ruxı, ılmı ve praktiki esasları shekillenipdir. Ruxı teoriya boyuncha sherigat, tarikat, marifat ve xakikat basganchaklarına etishmek edi makam: toba, vara, zuxd, fakr, sabır, to'vekelchilik ve rida arkalı yu'ze chıkyar.

Sheylelikde, Tasavvuf ruxı ka'milligi taplamak protsesinde salıgın' (ëlagchinın') o'n'u'nde sotsial esası bolan o'ra'n ko'p axlak-ruxı talaplar goyupdir. Bu talaplar sufizmin' du'yp axlak kontseptsiyasından gelip chıkyar. Ol adamın' yaradılısh tebigatında gapma-garshılık goyandığı u'chin, onda iki sanı on'ushıksız, ılashıksız o'ra'n kuvvatlı gu'yju'n' jemlenendigini nıgtapdir. Bu gu'ychler – mistiki (gizlin) ılxılık gu'ych bilen go'ze go'ru'p duran a'lemin' – shu du'nya'nin' aldavına gidip, kemala gelen sheytanı gu'ychdu'r. Adamının' ko'pra'k shu du'nya' gızıqlanmasının', ichki, kuvvatlı gu'yju'ni unutmasının' du'yp seba'bini sufizm onun' o'zu'nden go'rya'r. Eger adamlar o'z sheytanı kuvvatını, xıjuvını en'ip bilse, onda jemgietin' xem ka'millige etjekdigine sufizm inanıpdir. Tasavvufin' bash idealı adamı, jemgieti ka'milleshdirmek bolandığı u'chin, bu kontseptsiya mistitsizmin' a'xli meselesinin' esası ideya baylığına o'vru'lipdir. A'xli meslek xem adamda adamka'rchiligi terbielemegi esası mesele edip goyyar. Adamka'rchiligi terbielemekde sufizmin' o'n'e su'ren ideyalarının' esaslarının' biri nebsi o'ldu'rmekdir. Nebs problemi sufizmin' tarixında o'ra'n du'ypli ishlenilen problemadır. Adamın' tebigatından achgo'zligi ayırmak arkalı zulumsuz, arassa jemgieti do'redip bolar dien pikire uyan xılbent mistikler sufizm dien taglımatın' du'yp mazmunını xem nebsi o'ldu'rmecklige sırkdırıpdarlar. O'zbek alımı Najmiddin Kamilov du'rli asırlarda yashap gechen alım-mistiklerin' shu mazmundakı pikirlerini jemla'pdir:

«Tasavvuf na'me dien sovala Shıx Nurı sheyle jogap beripdir: «Tasavvuf – nebs lezzetlerinen yu'z o'vru'p gechemkdir» Shıx Sopı Alımshaxın' jogabı: «Tasavvuf – nebis mezillerinden a'tla'p o'tu'shdir» Shıx Ravimin' so'zi: «Tasavvuf – xuda ëlunda nebsden gechemkdir», Baba Taxır beyan eden

«Tasavvuf - o'lu'mi ëk yashayish ve yashayshi bolmadik o'lu'mdir» yagnı nebsebu'r xayvani yashayishda o'lmek ve insani durmushda yashamakdir»¹.

Tasavvufin' bash ideyası ka'mil adamı terbielemekdir. Bu problemanın' bash ideya bolup tasavvufa girmegi to'ta'nlik da'ldir. Ol tasavvufin' sotsial su'teme, zalımlıga yugrulan jemgiyete garshi go'nu'kdirilen protestin' alamatıdır. Jemgiyeten su'temi ayırmak u'chin tapan sotsial pikiri ve chıkalgasıdır. Ol ruxı taydan ka'mil adam terbielemek bilen tertipli, ka'mil jemgiyeti xem do'redip bolar dien pikirde yashapdır.

İne, adamı so'ymek kontseptsıyası ka'mil adam baradakı mistiki kontseptsıyanın' bash o'zeni bolsa, onda cheper eserlerin' avtorları xem shu kontseptsıyanı o'zlerine yo'relge edip alandığı ma'lim. Shu erden xem tasavvuf bilen cheper edebiyatın' baglanışığı yu'ze chıkyar. Shonlukda, tasavvuf yazuvlı edebiyata xem o'z ta'sirini etirip, o'zu'nin' toparını yıgnap bashlayar. Seba'bi, cheper edebiyatın' esası predmeti adam bolandığı u'chin onun' a'xmiyeti adamı terbielemekden ibaratdır. Shonun' u'chin klassıkı edebiyatlarda tasavvufin' a'xmietli kontseptsıyaları nebsi o'ldu'rmek, ka'mil insan, o'zu'n'i pa'klemek yalı ideyalar gin'ishleyin ishlenipdir. Bu yagday bolsa tasavvufin' cheper edebiyatda xem ebedilik yashamagına ël achıpdır. Mısal u'chin, irki do'vu'r ya-da Orta asır shaxırların' eserlerini barlag edip go'rsek, onda tasavvufin' nusgalarının' bar ekeni go'ze go'ru'nya'r. Biz bu barada son'kı temalarımızda ayratın gu'rru'n' bereris.

Soraglar ve yumushlar.

- 1.Tasavvufin' tarixı barasında na'meleri bilya'rsin'iz?**
- 2.Tasavvuf so'zu'nin' manısına na'xili du'shu'nya'rsin'iz?**
- 3.Tasavvuf ve cheper edebiyatın' na'xili baglanışığı bar?**

Peydalanılmalı edebiyatlar.

- 1. N.Kamilov Tasavvuf ëki komil inson axloki. 1-kitap, tashkent, 1999**
- 2. Narzikulova F. Psixologicheskaya kontseptsiya İbn Sino i praktika sufizma // filologiya masalaları. –2004, 1-san**
- 3. İslom tasavvufi manbalari. Tashkent, 2005**

¹ Комилов Н. Тасаввуф ва бадий ижод. Ёшлик. Тошкент, 1991, №8, 76-сах.

TEMA: Tarikat. Tarikatın' ko'pdu'rliligi.

Sapagin' meilnamasi:

1.Tarikat so'zu'nin' manisi.

2.Tarikatın' tarixi.

2. Tarikatın' Orta asırlardaki gornu'shleri.

Tarikat so'zi so'zlu'k manısında ël dien manını bildirya'r. Ol sopının' o'zu'ni pa'klemegi ve Alla yakın bolmak u'chin saylap alan ëlı bolup xasaplanyar. Tasavvufda sherigatsız tarikata girip bolmayandığı yalı tarikatın' birde-bir ëlunı kabul etma'ni o'zu'nin' maksadını amala ashırıp bilmeya'r. Shonun' u'chin tasavvufda suluk at-tarik yagnı ël o'demek dien du'shu'nje bar. Tarikat ëlunı o'da'p, onun' menzillerine etishib, makamlarını erine etirmek arkalı xakıkı pa'klenishe etishmek mu'mkin. Belli bir tarikatın' ichinde topar gatnashıkları shekillenen bolmagı mu'mkin. Alla bolan beyik so'ysi-ishk onun' eke barlıgına iymen getiren mu'minlerin' birleshmek islegini emele egtirdi. Tarikat bolsa ine shu pa'kize ılm ve axlak ëlunda birlige ımtılmanın' netijesi ulurak yu'ze chıkdı.Diyemek, sufilerin' tarikatlanmak protsessi ka'bir gu'nbatarıdaki alımların' aydıshı yalı ayırılmak ya-da bo'lu'nmek islegi bilen da'l-de, eysem axlakı pa'klenish ëlunda birlige ımtılmanın' netijesinde kemala geldi.

Tarikat so'zu'nin' manısı xo'kmu'nde Gu'nbatar alımları «orden», «bratstvo» terminlerini o'zlerinin' eserlerinde ulanıpdırlar. Emma bu du'shu'njeler tasavvufın' tarikatları manısını dolı an'latmmayar. Ka'bir yagdaylarda bolsa olar mezxeb du'shu'njesine yakın bolmagı mu'mkin.

İlkinji tasavvuf tarikatlarından jabariyya (beyiklik, Allanın' beyikligi) tarpdarları ısanın' erkini cha'kla'p, a'xli zat Alla tarapından berilen dien pikiri o'n'e su'rdi, kadariyya tarikatının' vekilleri bolsa, insan erkinin' tarapdarı boldı ve shunun' bilen bile o'zlerinin' gu'na'lnrı u'chin Allanın' o'n'u'nde yu'klendi dien pikirde durdılar. Shu do'vu'rde botiniyya, xammariyya yalı tarikatlar xem yu'ze chıkdı. (Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. M. Nauka, 1965)

Tarikat teoriyası miladı X1 asırdan bashlap shekillenmek do'vu'rine giripdir ve az-azdan tarikat formaları ishla'p chıkılyar. Tasavvuf alımları arasında ilkinji

gezek tarikatlanış ılımı ve usullarına yu'zlenen shaxs Abul Xasan Xujviri (1074 aradan chıkan) bolupdır. Onun' «Kashfu-l-maxjub» («Pa'klenish ëllarının' kemala gelshi») eseri (1073)inde muxasibiylik, kassariylik – malamatiylik, tayfuriylik, junaydiylik, ruriylik, saxliylik, xamimiylik, xarraziylik, xafifiylik, sayariylik yalı 10 tarikat beyan edilipdir. (Abul Xasan Djullaba Ali al-Xudjviri. Kashf al-maxdjub. – L: 1962: Karamatov X.S. Asketichesie i sufiyskie teseniya v Xorasane. V.kn.: İz istorii sufizma: İstochniki i sotsialnaya praktika. Toshkent, 1991). Terk edilen tarikatlar xo'kmu'nde xulumiylik ve xallajiylik diyip go'rkezilya'r. Al-Vasitiynin' «Tiryaku-l-muxibin» («Muxibler tarikatları») eseri (1320)nde Xujvirinin' pikri esaslı kabul edilmek bilen birlikde ta'ze tarikatlar, yagnı XI asırdan bashlap shekillenip bashlan bilolilylik ve uvaysiylik xakıda maglumatlar bar. Muxammed Shirazının' «Taroyiku-l-xakoyik» eseri esasında tarikatlanış protsessini o'vrenen alım M.Xezretkulovın' kitabında sheyle tasavvuf go'rnu'shleri- kadiriyylik, muxasibiylik, malomatiylik, kalandariylik, tayfuriylik, junaydiylik, rafoiylik, saxliylik, suxravardiylik, mavlaviyylik. Safaviyylik, nakshbendiylik, nematullaxiylik, kubraviyylik, shaziliyylik, bektashilik, nuriyylik, isaviyylik ve bashg. getirilya'r. (Xazratkulov M. Tasavvuf. Dushanbe. 1988).

Gu'nbatar alımları tasavvuf tarikatlarına gatnashıkda territorial, milli ve mezxebi belgilerini o'n'e su'rya'rler. İn'lis alımı Jorj Tremingem ko'pra'k territorial belgini goragchısı xo'kvnde nazara alınyar. Onun' pikrinche, tasavvufin' tarikatlanışında Bagdad mekdebi – Irak (Mesopotamiya)nı ayrıatın go'rkezya'r. Mısır ve Magrıb (Andaluziya) mekdeblerinden bir xo'kmu'nde shazaliyylik go'rkezilya'r. Ondan son'ra bolsa, Eyran ve Xind, Tu'rkistan mekdeplerinin' bellikleri berilip, oların' in' meshxurları kubraviyylik, yassaviyylik, mavlaviyylik, xojagon-nakshbendilik, chishtilik, Xindistan suxravardiligi diyip ıkrar edilya'r. Bundan bashga alım «İslamdakı tasavvuf tarikatları» atlı kitabında xasıl tarikatlar xo'kmu'nde ruzbexonilik, kizonilik ve bashgaları yatlayar. J.Trimingemin' aytmagına go'ra', Mesopotamiyadakı tarikatların' arasında meshxurlarından biri suxravardilik bolup, Abu Najib Suxravardi (1097-1168) adı bilen baglanshan, esasan xem Kichi Aziya ve Xorasanda tanımal bolupdır. Suxravardinin' «Adabul-l-muridin» atlı eseri

medresselerde okuv gollanması xo'kmu'nde ulanılıpdir. Kadırlık ka'bir cheshmelerde ilkinji tasavvuf tarikatı xo'kmu'nde kabul edilya'r. Bu tarikat meshxur sheyx Abdulkadir Giloniy (1077-1134) adı bilen baglanışıklıdır. Xorasan, Tu'rk ve Xind territorialarında yu'ze çıkan tarikatlar bolsa Abu Xasan Xarakoni, Abu Yazid Bistami ve Yusup Xemedanılarnı' adı bilen baglanışıklı aydılyar.

Ka'bir Gu'nbatar alımları tasavvufın' o'su'shini mutazili (gitmek, uzaklashmak) taglımatı bilen xem baglanışıklı diyip du'shu'ndiryar'rlar. Mutazılanın' tarapdarları (Vasıl ibn Ata) jebariylıkka gatnashıkda olardan bo'leklenip gidya'r ve shu vakadan ol gelip chıkyar. Diymek, Vasıl (700-749), onun' sha'girdi Amir ibn Ubayd (769 aradan chıkyar) do'vru'nde bu garayış gu'ychlenipdir. Olar xa'kimlikda'ki umaviylerden uzaklashıpdırlar. Mutaziylık Vasılın' «Fi-t-tavxid va-l-adl» («Allanın' birliğı ve adalat») kitabı arkalı xem yayrapdır, emma bu eser bizin' do'vru'mize etip gelma'ndir. Bu garayış basralı Abu İsxax İbrayım ibn Sayyar an-Nızam (845) tarapından devam etdirilipdir. Bishr al-Mutamir (840 aradan chıkyar), Abu Xudayl al-Allaf (849) bu taglımat bilen cha'klenma'n, onı gin'eldya'r ve o'sdu'rya'r. Ayratın xem xalıfa Mamun tarapından (824 yılı) bu taglımatın' do'vlet dini derejesinde gin'den ulanılmagına seba'p bolupdır. Son'ra xalıfa Mutavakkil (847-61) bu garayışlardan vaz gechipdir. Mutazilik do'vru'nde yunan cheshmelerine ko'pra'k orun berilen, terjime edebiyatı gu'ychlenipdir. Bu ugurda xalıfalık tebibi Bixtyishu ve Xunayun mashgalası ko'p xızmat edipdir. Bixtyishu Mansur (754-755) do'vru'nde, Jirjis ibn Bixtyishu ve onun' oğlu Bixtyishu 11 ibn Jirjis Xarun ar-Rashiddin (786-809) do'vru'nde xızmat go'rkezipdir. İkinji mashgalanın' bashlığı Xunayun ibn İsxax al-Ibadı (810 yıl doglan) xalıfa Mamun tarapından bash ka'tip edip saylanıpdir. X asırda Basrada ba'sh alımın' xızmatı bilen «İxvan as-safa» («Musaffa agayınlar») ordası meshxur bolupdır ve olar xem yunanların' ėlundan yo'ra'pdirler. İne, shu do'vu'rde Evropa alımlarının' anıqlmagına go'ra' neoplotinizmler gu'ychlenipdir. Plotin (204 yılı doglan) «Eneida» («Dokuzlıklar») kitabında du'nya'ni ba'sh esasda du'shu'ndiryar'r: 1) birlik: 2) rux: 3) kalb: 4) materiya: 5) maddı du'nya'nin' go'rnu'shi. İnsanın' maksadı ruxı jismanı jesed yagnı jandan azat edip, ilaxı

durmusha ëllamaktır. Sufiligi neoplotinizmden azıqlanan (iymitlenen) diyya'nler ine xer iki taglımatın' arasındakı shu yakınlığı nazarda tutyarlar (Mexmet Alı Aynı. Islam Tasavvufı tarixı. Istanbul, 1985).

Fana ve taxvide gatnashıkda Mansur Xallach (858 yılı doglan) taglımatı u'nsi o'zu'ne chekya'r. Abu-l-Mugis al-Xusayın ibn Mansur al-Xallach taglımatında tejelli, azzal ve surat xakındakı pikirler o'sdu'rilipdir. Chu'nki, azzal suratu maddı du'nya'de raxat tapyar. Xuv-Xak (Ol oldur), xulul (insanın' ka'bir ılxılık bolmagı) xakındakı garayıshlar onun' adı bilen baglanyar. Xallach o'ldu'rilen ve onun' kitapları ëgalan bolsa-da, bize chenli «Kitobu-t-tavosin» eseri etip gelipdir, kitapda 27 rovayat ve 400 nasrı parchalar arkalı pikir beyan edilipdir.

Tarıkatin' yayramagında Yusup Xemadanının' (1048-1141) emele getiren tasavvuf mektebi xem a'xmietlidir. Shey Xemedanının' tasavvuf tarixındakı ulı xızmatlarından biri Xoja Abdillax Barrakı, Xoja Xasan Andoki, Tu'rkistan piri Xoja Axmet Yassavı ve Xoja jaxan Abdılخالık Gijduanını terbiela'p kemala getiripdir. Xoja Axmet Yassavı (1166-1207) yassavılık (jaxriylik) tarikatının' esaschısı ve ilkinji tu'rk mutasavvifi xo'kmu'nde meshxurdir.

Xojai jaxan adı bilen meshxur Xezret Abdılخالık Gijduanı (1103 yılı doglan) cheshmelerde Yusup Xemedanının' «do'rdu'nji sha'girdi» xo'kmu'nde yatlınyar. Ka'bir barlagchılar xojagan tarikatı Yusup Xemadanıdan bashlanıpdir (V.Bartold) diyseler, ka'birleri son'ra «nakshbendilik» adı bilen meshxur bolan tarikatın' yaradıjısı (J.Toimingem) xo'kmu'nde dile alınyar. Fitrat xa'li nakshbendilik adı bilen shekillenip bolmadık ugurı «abdılخالchılık» diyip atlandırıpdir. (Fitrat. Axmad Yassaviy. // Maorif va wqituvchi.-1927. Gaytalanıan neshri: Abdirauf Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-t. T:2000).

Tasavvufın' emele gelish tarixında o'zlerini tasavvuf diyip atlandıran toparlar xaysılar? Olar u'ch topara bo'lu'nya'r: 1) mustasuf. Olar mal-du'nya' u'chin o'zlerini dervu'shlere men'zedip yo'ren kishilerdir ve onların' mertebesi ëkdur. 2) mutassuf. Bu maksadın' ilki menziline eten adamlardır. 3) sufıy (sopı). Ol o'zu'nden fana bolup, Xudaya bakı bolan, yagnı o'zu'nden vaz gechip, Xudaya eten adamdır. Sufıy so'zi elipbiyelerinin' manıları: «S» -ko'nu'l mu'lkini aman saklamak, esası maksad- ıxlasdır, «F» - ılımda o'zu'nden ëkarı

bilimli kishilerden ta'lim almak ve bu bilimi o'zu'nden bashgalara etirmek, «Y» - yakın olmak, yagnı cha'ksiz inam ve ıgıbara etismek.

Tasavvufın' tarikatları ve onun' manıları na'me?

- Sherigat - ro'vshen duyulan zatlardır, nıshandır, xormatdır. Onun' netijesi - a'xdin'e vepalı bolmakdır. «Sherigat» ba'sh elipbiyden ibarat (bu erde arap yazuvındaki shekli nazarda tutulyar) ve onun' manısı – «Sh» - ibadat shertini erine etirmek, «R» - mu'mkin bolan zadı mu'mkin bolmadık zatdan tapavudlandırmak, «Y» - yakdil olmak, «a» - ılım o'vrenmek, «T» - talap etmek.
- Tarikat – ızarlanyan zatlardır, umılmakdır, za'xmetdir. Onun' netijesi – pikir yagnı, o'zu'nden vaz gechmekdir. Tarikatın' iymanı- insanın' edermen, berk durmagı, yagnı, pirin' emrini erine etirmekdir. «Tarikat» so'zi xem ba'sh elipbiyden ibarat: «T» - talap etmek, «R» - olmak, «Y» - inanch xasil etmek (yakın olmak), «T» - Xudaya yu'zlenmek.
- Marifat – bilimdir, ılımdır. Sovatlı kishiden ta'lim almaktır.
- Xakikat - go'rmek u'chin go'resh, go'ru'lya'n zatdır. Onun' netijesi – bakılık, xakin' so'yya'n ishlerine baglanmakdır. «Xakikat» so'zu'nin' mansı: «X» - xuzurlanmak, yu'regin' xuzurlanmagı, «K» - yaln'ızlanmak, ekelik sa'xrasına gadam basmak, «Y» - du'nya'nin' azaplarinan gutulmak, «K» - saligin' (elchinin') nazarı xakikatı beyan edip bilmegidir, «T» -tavxıd – Allanın' ekeligine inanmak.

İlki Kuranı kerim, su'nnetde tasavvuf dien na'me? Bu pikirler to'ta'nden aydılan ya-da du'nya'ni ilaxı go'rmekligin' netijesi da'l-de, eysem, tasavvuf ılımında ve amaletinde-de tassıklanıpdır. Seba'bi, ilki ılım Kuranı kerimdedir, amal pıgamberin' su'nnetlerini devam etdirmekdir, ıxlasın' bashı bolsa – iyman getirmekdir. Allanın' ekeligine iyman getirmek – kelimai shaxadat («La ilaxa illalloxu Muxammadu-r-rasulullox»), yagnı «Alladan bashga ilax ek, Muxammed onun' ilchisi» ni bilmek ve duymakdan bashlanyar. Kuranı kerimde Allanın' «alım» (a'xli zadı bilya'n), «basır» (go'rya'n) ve «somi» (eshidya'n) yalı belgileri aydılyar. Allanın' adına iyman getirmek, onun' a'xli zatdan uludığına ıkrar bolmakdır.

Tasavvuf ıslamın' ichinde peyda bolup, onun' «vatani» Kuranı kerimdir. Shunun' u'chin onun' bash xızmatı parız amallarını talap edya'n sherigatın' esası kitabı Kuranı kerimdir.

Islamın' esasısı - ba'sh parızdır. Allatagalla Kuranı kerim arkalı, ilki, shu parızları erine etirmekligi talap etse, bu din'e bir sherigatın' talabı da'l, eysem tarıkata girmekligin'-de eludur.

Dervu'shilik na'me?

Dervu'shilik arap dilinden bir eli ızarlayan dien manını an'ladyar. Ol ka'mil pire gol berya'r ve ondan ta'lim alyar. Dervu'sh tarikat eluna du'shende ilki ol tarikat makamlarını erine etirmelidir. Dervu'shilik makamı 40 sanı. Olar on-ondan 4 basganchakda orun alıpdır. Shol makamları erine etiren salıg xakıkı dervu'sh xasaplanyar ve olar du'ya'nin' yu'n'u'nden edilen eshik geyipdirler.

Sherigatın' 10 makamı: 1)iyman, 2)namaz, 3) roza tutmak, 4) zekat bermek, 5) xaja barmak, 6) mılayım so'zlemek, 7) ılım o'vrenmek, 8) xezreti Rasulın' su'nnetlerini erine etirmek, 9) emri marufi erine etirmek, 10) yaman ishlerden gacha durmak.

Tarikatın' 10 makamı: 1)toba etmek, 2) pire gol bermek, 3) yu'regi ka'milleshdirmek, ro'vshenlik, 4) dogaları okamak, 5) eshretten vaz gechmek, 6) Pirin' xızmatında bolmak, 7) Pirin' rugsadı bilen so'zlemek, 8) nesixata gulak salmak, 9) bar zatlardan ayrılmak, 10) yaln'ızlanmak.

Marıfatın' 10 makamı: 1) fana bolmak, 2) dervu'shligi kabul etmek, 3)sabrlılık, 4) pa'kizelik, 5) ılım almak, 6) sherigat ve tarikatı erine etirmek, 7) du'nya'ni terk etmek, 8) axireti ıkrar etmek, 9) beden makamını bilmek, 10) xakın' sırlarını bilmek.

Xakıkatin' 10 makamı: 1) toprak bolmak, 2) yagshı-yamanı bilmek, 3) barına kanagat etmek, 4) Allanın' elunda iymek-ichmekden vaz gechmek, 5) kisha' azar bermezlik, 6) fakırlığa gu'man bilen garamazlık, 7)sergezdan bolmak, 8) sırını saklamak, 9) sherigat ve tarikatı bilmek, 10) xakikat makamını bilmek ve erine etirmek.

Soraglar ve yumushlar.

1.Tarikat so'zu'nin' manısı xakında aydıp berin'.

2. Tarikatın' tarixi na'xili?
3. Tarikatın' orta asırlardaki go'runu'shlerinden xaysılarını bilya'rsin'iz?

Peydalanmalı edebiyatlar

1. Annamuxammedov M. Magtimgulı gizlin sırın' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magarif», 1997
2. Axmad Yassaviy Xikmatlar. (Neshre tayyarlan İ.Xakkulov). - Toshkent, «Adabiët va sanat», 1991
3. Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva, «Nauka», 1965.
4. Boltaboev X. İslom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.

TEMA: ISHK MAKAMI

Sapagin' meylnaması:

1. Ishk du'shu'njesi na'me?
2. Kalb ve ıshk.
3. Tasavvufda ıshk kontseptsiyasının' ishlenishi.
4. Ishk kontseptsiyasının' cheper edebiyat bilen baglanışığı.

Dayanch du'shu'njeleri: Ishk du'shu'njesine xakında maglumat bermek, tasavvufda ıshk du'shu'njesinin' kemala gelishi, ıshk kontseptsiyasının' cheper edebiyatda ulanılışı.

Sufiylar ruxun' pa'klenmeginde kalb, yu'rek fenomenine ayratın u'ns beripdirler. Kalbında Alla bolan chin yu'rekda'ki ıshkını oyarıpdirler. Shonda kalb na'me? Kalb Allanın' ılaxı ıshkının' vatani. Sheyle bolyan bolsa ISHK NA'ME? Salıg Alla bolan ıshkını beyan edya'r ve onı erine etirya'r. Ishk - Alla akıl etirmegin' eke-ta'k da'bi xo'kmu'nde saylanıp alınıpdir. Ishk akıl etirmegin' in' ëkarı derejesidir. Shu erden xem sheyle sorag gelip chıkyar. Sorag? Real ıshk bilen Alla akıl etirmegin' ıshkını birden' diyip bolarmı? Ya-da bolmasa ene-de bir sorag romantizm ıshkı bilen tasavvufdaki ıshkın' tapavudı na'me? Magtimgulının' «Na'me sen?», «Ashık bolmusham» atlı goshgularında go'zel gızın' oবাদanlığı ve on'a ashık gaxrımanın' duyguları suratlandırılıyar. Bu goshgularda na'xili ıshk bar? Onı xaysı ıshga goshmak bolar?

Mollanapesin' «İsta'pki go'zel yarı» atlı shıgırında na'xili ıshk berilipdir? Oları den'eshtirip go'relin'.

Sufizm Allan' go'zelligini achyan du'nya'dir. Xut shun'a layıqlıkda edebiyatda iki gaxrıman orta chıkarılıyar. Olar Adam-ashık ve alla - Magshukdır. Shu iki obraz bu'tin poeziyanın' ruxunı eeleya'r. Mistiki poeziya oları o'z ideyalarını achmaga gulluk etdirya'r. Alla akıl etirma'ge sınanshık edya'n alım-ashık mistiki ılmın' a'xli kontseptsiyalarını o'z xa'sietine sin'dirya'r. Shol ılmı jemgıet bilen na'xili sotsial go'resh alıp baryan bolsa, na'xili axlak-ruxı pikirleri o'n'e su'ren bolsa, gaxrıman xem shol ideallar bilen yashayar. Shonlukda cheper edebiyatda chun'n'ur ishlenen obraz magshugin'-allan' obrazıdır. Bu obrazın' xem ılmı ko'ki bolup, ol mistitsizmin' emanatsiya (Allan' ere - a'leme darganlığı baradakı panteistik pikir) kontseptsiyasına sıırıyar. Shu kontseptsiya bir pikiri o'zu'ne shıgar edip alyar: A'lem – allanın' shekilidir, onun' ök eri ökdur. Bu'tin barlıq Alladır. Alla yiti nur bolup, a'leme sin'endir. Shol nurı a'lemde saylap alıp bolmayshı yalı, Allanı xem a'lemde ayırıp bolmayar. İne, shu erde xem tasavvufın' cheper edebiyatdakı ornı ma'lim bolyar. İrki do'vu'r tasavvuf edebiyatının' shekillenmeğinde Abu Sayyid ibn Abulxayır (967-1049) ve onun' «Xıyalıy mejlisler» i ayratın praktiki a'xmiete ee. Sufiy dessanchılığının' shekillenmeğinde Abdılax Ansariy (1006-1088) ve onun' «Tabakotu-s-sufiya» («Sufiyligin' makamları»), «Anisu-l-muridin» («Mu'ridlerin' dostı») eserleri ulı a'xmiete ee.

Sheylelikde cheper edebiyatda ulı a'xmiete ee bolan ıshk kontseptsiyası tasavvufın' bash o'zeni yagnı, Allanı so'ymegin', on'a vepadarlıgını bildirmegin' simvolı xo'kmunde orta chıkyar. Seba'bi, ıshksız a'lemin' go'rki, nurı, go'rmegi ök. Ishk a'lemin', maxlugin', ılayta-da insanın' go'rku'dir. Ishk na'che ağır, azaplı, go'termesi kın bolsa-da, chıdamlılık zerurdir. Chu'nki shonsuz durmush ökdur. Meselem, Magtımğulının' «Bu derdi» atlı goshgusı ine, she ıshk du'shu'njesi bilen baglı do'ra'n goshgudar. Ya-da Fizulinin', Novayının' ka'bir goshgularını alıp go'relin' onda esası xudaya bolan ıshk gin'den suratlandırılıyar.

Soraglar ve yumushlar.

1. Ishk ve kalb na'me?
2. Xudaya bolan ıshk ve onun' yu'ze chıkmagı.
3. Cheper edebiyatda ıshk kontseptsiyasının' ishlenmegi na'xili yashdayda?

Peydalanılmalı edebiyatlar.

- 1. Annamuxammedov M. Magtimguli gizlin sırın' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magarif», 1997**
- 2. Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva, «Nauka», 1965.**
- 3. Boltaboev X. Islom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.**
- 4. Ja'rimbetov Q. Ashik Ziywar. No'kis, «Bilim», 1997.**

TEMA: Tasavvuf taglimati Orta Aziya cha'klerinde.

Sapagin' meylnamasi:

- 1. Tasavvuf taglimatının' Tu'rkistana yayramagi.**
- 2. Orta Aziyada tarikatların' yu'ze chikmagi.**
- 3. Tarikatlar ve onların' taglimat xalına gelmegi.**

Dayanch du'shu'njeleri: tasavvuf taglimatının' Orta Aziya cha'klerine yayramagi xakında maglumat bermek, Orta Aziyada tarikat taglimatlarının' yu'ze chikmagi ve onların' o'du'rilishi ve dovam etdirilish yagdaylarına baxa bermek.

Tasavvuf yalı chılshırımlı protsessin' bize chenli etip gelish yagdayları na'xili? Tasavvufin' tarixında miladı VIII asırlara gelip ilki sufiylik belgileri yu'ze chikıp bashladı. Xalıfa Rashidinlerden Abu Bakr, Omardan son' Osman do'vru'ne gelip, xalıfalıgın' tebigatı o'zgerip bashlayar. Osman ma'xirlilik simvolına o'vru'len bolsa-da, onun' do'vru'nde-de garama-garshılıklar bolyar. Shu do'vu'rde saxabalar (pıgamberler) tarapından Xadıslar yıgnanıp bashlandı, onda tassavvufin' mazmunı beyan edilipdir. Kuranı kerimi yazıp almaklık bashlanıp, Kalamullaxın' kufi yazuvı bilen o'ku'zin' terisine yazmaklık shundan gelip chikıpdır.

İrki do'vu'rde ilkinji tasavvuf tarikatları: jabariyya (beyiklik, Allanın' beyikligi), kadariyya, botiniyya, xammariyya ve bashgalar xasaplanyar.

İlkinji arap sufiylerinden biri Robia al-Adaviya (713-718 arasında doglup, 801 yılı aradan chikıpdır) diyip ıkrar edilya'r. Onun' ekeje dilegi Allanın' vashına etmek, kalıbdan «fi sabillax» («Allanın' elunda») bolmaktır.

Klassikı edebiyatdakı munajat (Alla munajat etmek) janrı xem Robianın' ılxı goshgularından bashlanıpdir. Ol kalbında Alladan bashga kisha' so'ygı oyanmazlığını, bashga kisha' orun ëkdugını goshgı edip aydyar. Allanın' vısalına etishmek umıdı, o'zu'nin' jismini terk edip, Tavxıd (ayralık) ruxı bilen yashamaklıgı a'xd edipdir.

Tasavvufın' Xorasanda yayramagı ve taglımat xalına gelmegi Ibraxım Adxam (776 aradan chıkan) adı bilen baglıdır. Onun' sha'girdi Shakık Balxının' xızmatı bilen bu taglımat enede o'sdu'rilipdir.

1X asıra gelip Nishapurda tasavvuf o'su'p bashlayar ve onun' Xafs Umar al-Xaddad (881 aradan chıkyar), Abu Osman Said al-Xiri (910 aradan chıkyar) yalı vekilleri xızmatda bolupdırlar. Abıl Kasım al-Ju'neyd al-Xazzaz (911 aradan chıkyar) nın' «Sayyid at-toifa» («A'xli taypaların' xojası»), «Tovus al-fukara» («Pukaraların' tavusı») kitaplarında tasavvuf logik taydan esaslandırılıpdir.

Ju'neyd Bagdadı - tasavvuf islamin' logiki dovamıdır diyip du'shu'ndirya'r.

Abu Yazid (Bayazid) Tayfur al-Bistamı (875 aradan chıkyar) tasavvufi logiki da'l-de, eysem onı ılmı (Kurani) esaslamaga xeraket edipdir. Fana ve tarikat du'shu'njeleri ilkinji gezek Kurani kerim esasında Bayazıd Bistamı tarapından on'a pikir bildirilipdir ve onun' «Shatxiyyat» (so'zlu'k manısı «saxıla (du'ze) chıkmak») kitabında aydılyar.

Tarikat teoriyası miladı XI asırdan bashlap shekillenish do'vru'ne giripdir.

Tarikatlanış ılımına ilkinji yu'z tutan alım insan Abul Xasan Xujviridir (1074 y.) Onun' «Kashfu-l-maxjub» («Pa'klenish ëllarının' go'ru'shleri» (1073y.)) eseri bar.

Tasavvufda Abu-l-Mugis al-Xusayn ibn Mansur al-Xallach (858 y.) taglımatında tejelli, azal ve surat xakındakı pikirler o'sdu'rilipdir. «Xuv-Xak» («Ol oldur»), insanın' ka'bir ılxılık bolmagı xakındakı garayışlar onun' adı bilen baglıyır. Onun' «Kitobu-t-tavosin» eseri bar. Kitapda 27 rovayat ve 400 nasrı parchalar arkalı pikir beyan edilipdir.

Merkezi Aziyada tasavvufın' yayramagında Yusup Xemadanının' (1048-1141) emele getiren tasavvuf mektebi xem a'xmietlidir. Sheyx Xemedanının' tasavvuf tarıxındaki ulı xızmatlarından biri Xoja Abdıllax Barrakı, Xoja Xasan

Andoki, Tu'rkistan piri Xoja Axmet Yassavi ve Xoja jaxan Abdulxalik Gijduanini terbiela'p kemala getiripdir.

Alisher Novayinin' «Nasoyimu-l-muxabbat»inda ol zat «... imam, alim, arifi rabbanı, go'zel xalları, beyik keramat ve makamları bardı» -diyip bellenilya'r. Sheyx Yusup Xemedanı xojagan tarikatındaki «xush dar dam», «nazar bar kadam», «safar dar vatan», «xilvat dar anjuman» kadalarnı ishla'p chikıppdır. Onun' sorag-jogap go'rnu'shında'ki «Rutbatu-l-xaët» eserinde Sheyxe berilen 14 soval ve olarnı' jogapları beyan edilen bolup, «xalallık ve xaramlık, maddı ve ruxı, du'nya' ve axiret» yalı du'ju'ndeler xakında pikir edilya'r.

Orta Azyaida tarikatın' yayramgında Xoja Axmet Yassavının' ulı xazmatları bar. Xoja Axmet Yassavi (1166-67) yassavılık (jaxriylik) tarikatının' esaschısı ve ilkinji tu'rk mutasavvıfı xo'kmu'nde meshxurdır.

İne, Orta Aziyada tasavvufın' yayramgında Xezret Abdılخالık Gijduanı xem ulı ishleri erine etiripdir. Xojai jaxan adı bilen meshxur Xezret Abdılخالık Gijduanı (1103y) cheshmelerde Yusup Xemedanının' «do'rdu'nji sha'girdi» xo'kmu'nde yatlınyar. Ka'bir barlagchılar xojagan tarikatı Yusup Xemadanıdan bashlanıppdır (V.Bartold) diyseler, ka'birleri son'ra «nakshbendilik» adı bilen meshxur bolan tarikatın' yaradıjısı (J.Toimingem) xo'kmu'nde dile alınıyar. Fitrat xa'li nakshbendilik adı bilen shekillenip bolmadık ugurı «abdılخالchılık» diyip atlandıırıppdır.

Orta Aziyada tasavvufın' yayramagında meshxur sheyxlerden biri Nejmiddin Kubranın' xem adını yatlap gechmelidiris. Seba'bi ol Kubraviylik tarikatına esas goyyar. Shonun' u'chin Kubraviylik tarikatı Xıvada doglan Sheyx Nejmiddin Kubra (1145-1221yy.) adı bilen baglanışıklı do'ra'ppdır diyip maglumat berya'rler.

Soraglar ve yumushlar.

- 1.Yusup Xemadanı kim?
- 2.Orta Aziyada tasavvufın' yayramagında kimlerin' xızmatları bar?
- 3.Nejmiddin Kubra kim ve onun' na'xili tarikatları bar?

Peydalanmalı edebiyatlar.

- 1. Annamuxammedov M. Magtimguli gizlin sirin' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magarif», 1997**
- 2. Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva, «Nauka», 1965.**
- 3. Boltaboev X. Islom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.**
- 4. A. Shimmel. Jonan mening jonimda. Toshkent, 2000**

TEMA: Tasavvuf taqlimatında dervu'shin' obrazi.

Saragin' meylnamasi:

- 1. Tasavvuf ve sopuchilik.**
- 2. Salagin' tasavvufdagi erine etirmeli ishleri.**
- 3. Dervu'shu'lik na'me?**

Dayanch du'shu'njeleri: tasavvuf ve onda salagin' erine etirmeli ishleri xakinda maglumat, salg ve onun' dervu'shu'lik eluna du'shmeqi, erine etirmeli amallari, dervu'shu'lik xakinda maglumat.

Tasavvuf so'zi elipbilerinin' manisi – «T» - tajrid yagni bar zatları terk etmek, «S» - sidku safa yagni ichki a'lemi pa'klemek «V» - vepa, yagni a'xdi-peymana ve so'yga' vepali bolmak, «F» - fana bolmak, yagni o'zu'ni ılxı jemalin' den'zine gark etmek.

«Tasavvuf» so'zi ıslamdan o'n' xem bolupdır. «Unsu-l-sufiya» («Sufiylarin' dostı») atlı kitapda ilkinji bolup, «sufiy» dien adı alan Adam atanın' perzentlerinen biri-Sheys diyliq yatlıanyar. Onun' libasları yashıl sufdan (suf- yu'n' mata) ekeni ve Sheysden son' yu'n' matadan geyim geyenleri «sufiy» diyip atlandırdırlar.

İne, she erden xem dervu'shu'lik peda bolup bashlapdır. Dervu'shu'lik eluna du'shen slaglar Tasavvufin' ashakdaki yalı binasını basıp gechemeli bolupdırılar. Eysem ol binalar na'che esasa gurulıpdır? Olar shu ashakdakılardan ıbaratdır: Tasavvufin' binası on sanı: 1) ılım, 2) ma'xribanlık, 3) toba, 4) pa'klik, 5) shu'ku'rlik, 6) dogrulık, xakıkatlık, 7) vepalık, 8) boysunmaklık, Allanın' dienlerine uymak, 9) ta'zelenmek, 10) ıshk.. İne, sheyle banalar bilen bashlanan tasavvuf esası u'ch zat bilen xem

axırlanyar. Olar: 1) tajrid-ayırılmak, 2) tafrid-yaln'ızlanmak, 3) tavgıd-Allanın' ekeligine inanmak.

Dervu'shler sheyle amalları erine etirenden son' tasavvufın' xakıkı ėluna rovana bolyarlar. Yagnı olar o'zlerini ka'milleshdirmegin' ėluna du'shya'r. Seba'bi, ėkarda belleyshimiz yalı tasavvufın' bash ideyası ka'mil adamı terbielemekdir. Bu tasavvufın' sotsial su'teme, zalımlıga yugrulan jemgiete garshı go'nu'kdirilen protestin' alomatıdır. Ol ruxı taydan ka'mil adam terbielemek bilen tertipli, ka'mil jemgiyeti xem do'redip bolar dien pikirde yashapdır. Shol ideyanı salıglar xem dovam etdiripdirler. Sheylelikde, tasavvufın' emele gelish tarıxında o'zlerini tasavvuf diyip atlandıran toparlar bolupdır. Olar u'ch topara bo'lu'nya'r: 1) mustasuf. Olar mal-du'nya' u'chin o'zlerini dervu'shlere men'zedip yo'ren kishilerdir ve oların' mertebesi ėkdur.

2) mutassuf. Bu maksadın' ilki menziline eten adamlardır.

3) sufiy (sopı). Ol o'zu'nden fana bolup, Xudaya bakı bolan, yagnı o'zu'nden vaz gechip, Xudaya eten adamdır.

Sheylelikde «sopı» so'zi xem manı bildiripdir. Sufiy so'zi elipbiyelerinin' manıları: «S» -ko'nu'l mu'lkini aman saklamak, esası maksad- ıxlasdır, «F» - ılımda o'zu'nden ėkarı bilimli kishilerden ta'lim almak ve bu bilimi o'zu'nden bashgalara etirmek, «Y» - yakın bolmak, yagnı cha'ksiz ınam ve ıggıbara etishmek.

Bu elipbiyelerin' manıları shol sopının' erine etirmeli ishlerinin' umumı manısından gelip chıkıpdır. Sopı bolan salıg tasavvufın' tarikatlarını erine etirmeli bolyar.Olar ashakdakılardan ıbrıt:

Sherigat - ro'vshen duyulan zatlardır, nıshandır, xormatdır. Onun' netijesi - a'xdin'e vepalı bolmakdır. «Sherigat» ba'sh elipbiyden ıbarat (bu erde arap yazuvındaki shekli nazarda tutulyar) ve onun' manısı – «Sh» - ıbadat shertini erine etirmek, «R» - mu'mkin bolan zadı mu'mkin bolmadık zatdan tapavudlandırmak, «Y» - yakdil bolmak, «a» - ılım o'vrenmek, «T» - talap etmek.

Tarikat – ızarlanyan zatlardır, umtılmakdır, za'xmetdir. Onun' netijesi – pikir yagnı, o'zu'nden vaz gechmekdir. Tarikatın' iymanı- ınsanın'

edermen, berk durmagı, yagnı, pirin' emrini erine etirmekdir. «Tarikat» so'zi xem ba'sh elipbiyden ibarat: «T» - talap etmek, «R» - bolmak, «Y» - inanch xasil etmek (yakın bolmak), «T» - Xudaya yu'zlenmek.

Marifat – bilimdir, ılımdır. Sovatlı kishiden ta'lim almakdır.

Xakikat - go'rmek u'chin go'resh, go'ru'lya'n zatdır. Onun' netijesi – bakılık, xakin' so'yya'n ishlerine baglanmakdır. «Xakikat» so'zu'nin' mansı: «X» - xuzurlanmak, yu'regin' xuzurlanmagı, «K» - yaln'ızlanmak, ekelik sa'xrasına gadam basmak, «Y» - du'nya'nin' azaplarından gutulmak, «K» - salıgın' (elchinin') nazarı xakikatı beyan edip bilmegidir, «T» -tavxıd – Allanın' ekeligine inanmak.

Sopı ilki Kurana uyup, pıgamber su'nnetini erine etirmeli. Seba'bi, ilki ılım Kuranı kerimdedir, amal pıgamberin' su'nnetlerini devam etdirmekdir, ıxlasın' bashı bolsa – iyman getirmekdir. Allanın' ekeligine iyman getirmek – kelimai shaxadat («La ilaxa illalloxu Muxammadu-r-rasulullox»), yagnı «Alladan bashga ilax ek, Muxammed onun' ilchisi» ni bilmek ve duymakdan bashlanyar.

Allatagalla Kuranı kerim arkalı, ilki, shu parızları erine etirmekligi talap etse, bu din'e bir sherigatın' talabı da'l, eysem tarıkata girmekligin'-de eludur.

Shonda, Dervu'shu'lik na'me? Dervu'shilik arap dilinden bir eli ızarlayan dien manını an'ladyar. Ol ka'mil pire gol berya'r ve ondan ta'lim alyar. Dervu'sh tarikat eluna du'shende ilki ol tarikat makamlarını erine etirmelidir. Dervu'shilik makamı 40 sanı. Olar on-ondan 4 basganchakda orun alıpdır. Shol makamları erine etiren salıg xakıkı dervu'sh xasaplanyar ve olar du'ya'nin' yu'n'u'nden edilen eshik geyipdirler.

Dervu'shu'n' erine etirmeli makamları ashakdakılardan ibarat: Sherigatın' 10 makamı: 1)iyman, 2)namaz, 3) roza tutmak, 4) zekat bermek, 5) xaja barmak, 6) mılayım so'zlemek, 7) ılım o'vrenmek, 8) xezreti Rasulın' su'nnetlerini erine etirmek, 9) emri marufı erine etirmek, 10) yaman ishlerden gacha durmak.

Tarikatın' 10 makamı: 1)toba etmek, 2) pire gol bermek, 3) yu'regi ka'milleshdirmek, ro'vshenlik, 4) dogaları okamak, 5) eshretten vaz gechmek, 6) Pirin' xızmatında bolmak, 7) Pirin' rugsadı bilen so'zlemek, 8) nesixata gulak salmak, 9) bar zatlardan ayrılmak, 10) yaln'ızlanmak.

Marifatın' 10 makamı: 1) fana bolmak, 2) dervu'shligi kabul etmek, 3) sabrlılık, 4) pa'kizelik, 5) ılım almak, 6) sherigat ve tarikatı erine etirmek, 7) du'nya'ni terk etmek, 8) axireti ıkrar etmek, 9) beden makamını bilmek, 10) xakın' sırlarını bilmek.

Xakikatın' 10 makamı. 1) toprak bolmak, 2) yagshı-yamanı bilmek, 3) barına kanagat etmek, 4) Allanın' ëlunda iymek-ichmekden vaz gechemek, 5) kisha' azar bermezlik, 6) fakırlığa gu'man bilen garamazlık, 7) sergezdan bolmak, 8) sırını saklamak, 9) sherigat ve tarikatı bilmek, 10) xakikat makamını bilmek ve erine etirmek.

Sheylelikde tasavvufda dervu'sh obrazı ishlenipdir ve o'z gezeginde bu dervu'sh obrazı tasavvufa degishli edebiyatlarda-da o'z cheper beyanını tapıpdır.

Soraglar ve yumushlar.

1. Tasavvuf tarixında ilkinji sufiyler kimler bolupdır?
2. Tasavvufda dervu'shu'lik obrazı na'me?
3. Dervu'shu'n' esası erine etirmeli parızları na'melerden ıbarat?

Peydalanılmalı edebiyatlar.

Annamuxammedov M. Magtimgulı gizlin sırın' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magaríf», 1997

2. Bertels E.E. Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva, «Nauka», 1965.

3. Boltaboev X. İslom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.

4. A. Shimmel. Jonan mening jonimda. Toshkent, 2000.

TEMA: Yunus Emra'nin' tasavvuf a'lemi.

Sapagın' meyilnaması:

1. Yunus Emra'nin' o'mri ve do'redijiligi xakında maglumat.
2. Yunus Emra'nin' tasavvuf edebiyatındaki ornı.
3. Yunus Emra'nin' tasavvuf a'lemi diende na'ma'ni du'shu'nya'ris?

Dayanch du'shu'njeleri: Yunus Emra'nin' o'mri ve do'redijilik ëli, Yunus Emra'nin' tasavvuf kontseptsiyalarını dovam etdirmegi ve onı o'sdu'rmekda'ki alıp baran ishleri xakında maglumat.

Xajı Bektashının' xızmatı bilen Kich aziyada Axmet Yasavının' sufistik mektebinin' esasında ta'ze bir edebi-sufistik uğur emele gelipdir. Bu uğrı do'retmek bolsa go'nu'den-go'ni Xajı Bektashın' sha'girdi bolan Yunus Emre'nin' (1250-1320) payına du'shu'pdir. Yunus Emre Xoja Axmedin' sufizminin' esası ayratınlıqlarını- dervu'shchilik, xaka ashıklık ideyalarını, onun' forması goshuğı, edi bogunlu o'lchegi, ko'p sanlı obrazlı an'ladış serishdelerini kabul edip alıpdir. Oları gu'ychli o'sdu'ripdir. Yunus Emre'nin' sufistik-filosofik du'nya'garayshı, onun' poetikası belli gu'rji alımı E.D.Djavelidza'nin' shaxıra bağışlanan monografiyasında to'verekleyin achılıp go'rkezilya'r. (Djavelidze E.D. U istokov turetsskoy literaturı. 11. _Yunus Emre. –Tblisi,1985) . Yunus Emre ta'ze bir edebi sufistik uğrı – ashık poeziyanı esaslandırır. Prof. X.G.Ko'roglının' so'zleri bilen aytsan', ol sufistik poeziyada ilkinji bolup o'zu'ni «Ashık Yunus» diyip atlandırır. İne, shundan son', tu'rk, tu'rkmen, azerbayjan edebiyatlarında ashık poeziyası o'z o'su'shine bashlayar. Bellemeli tarapı, Yunus Emre'nin' o'zi Kichi Aziya go'chu'p baran tu'rkmenlerin' arsından chıkıpdır. Prof. X.G.Ko'roglı «X111 asırda yashap tu'rk dilinda'ki edebiyatın' esasını goyan Yunus Emre shıgırlarında o'zu'nin' tu'rkmenligini aydyar» diyip belleya'r. V.B.Kudelin irki cheshmelere salgılanıp, sheyle bir faktı getirya'r: Yunus Emre pars-ta'jik poeziyasının' go'rnu'kli vekillerinin' biri Jelaeddin Rumının' yanına mıxmanchılığa gelya'r. Rumı onı u'ytgeshik kabul edya'r. Onun' xormat-sılagının' kemini goymayar. Birna'che gu'nla'p Yunus Emre' edip bilen ezmayshını edya'r. Rumı yalı shaxsın' pukara eshikli bir xoja sheyle gadır goymağı mu'ritleri xayran edya'r. Olar Rumudan munun' seba'bini sorayar. Shonda Rumı «Men xaysı merteba' gadam goysam bu tu'rkmen gojasını xemishe o'z o'n'u'mde go'rdu'm» diyip jogap berya'r.

Yunus Emre Kichi Azida o'zu'nin' o'zbolushlı sufistik mektebini do'retmegi basharıpdır. Son' onun' shaxırana-sufistik da'plerini XIV-XV asırlarda yashan Gaygısız Abdal, XVI asırda yashan Pir Soltan Abdal yalı shaxırlar devam etdiripdir. Bu iki shaxırın' o'zlerine “abdal” lakamını saylap alması yo'ne erden da'l. Bu oların' abdallık, yagnı dervu'shlik ya-da

galandarlık edeni bilen bagli bolupdir. Abdal shaxirlar din'e xaki go'zla'p, onun' ıshkı bilen yashamandirlar. Olar xalkın' aladası bilen xem dem alıpdirlar. Yunus Emre tarapından bashı bashlanan ashık poeziyası uzak o'su'sh elunı gechipdir.

Soraglar ve yumushlar.

- 1.Yunus Emre kim bolupdır?
- 2.Yusun Emra'nin' tasvvuf edebiyatındaki ornı na'xili?

Peydalanılmalı edebiyatlar.

- 1.Annamuxammedov M. Magtimgulı gizlin sırın' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magarif», 1997
- 2.Boltaboev X. Islom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.
- 3.Bemiradov A. Magtimgulının' poeziyasında da'p ve ta'zechillik go'zlegleri. Ashgabat, «Ilm», 1989.
- 4.Muxammad Nurullox Saydo al-Jazariy. Tasavvuf sirlari. Toshkent, «Mavarounnaxr», 2000.
- 5.Trimingem J.S. Sufiyskie ordeni v Islame (terjime ve redaktor O.F.Akimushkina). Moskva, Nauka, 1989.
- 6.Eraydin Salsuk. Tasavvuf ve Tarikatlar. Stanbul, 1981.

TEMA: Mansur Xallach, Baezit Bistamının' tu'rkmen edebiyatına ta'siri.

Sapagin' meyilnaması:

- 1.Mansur Xallach ve onun' tasavvuf taglımatındaki ornı.
- 2.Baezit Bistamı ve tasavvuf.
- 3.Mansur Xallach, Baezit Bistamı ve onların' taglımatlarının' o'sdu'rilishi.

Dayanch du'shu'njeleri: Mansur Xallajın' o'mri ve do'redijiligi, Baezit Bistamının' o'mri ve do'redijiligi xakında maglumat, onların' taglımatlarının' o'sdu'rilishi, Mansur Xallajın' sha'girdi Nesimi xakında.

Fana ve tavxidda gatnashikda Maesur Xallach (858 yıl doglan) taglımatı a'xmietlidir. Abıl-Mugıs al-Xusayın ibn Mansur al-Xallajın' taglımatında tejelli, ezel surat xakındaki garayışlar o'sdu'rilipdir. Chu'nki, ezel surati maddı du'ya'de tesseli tapyar. Xuva-xuva (ol oldur), xulul (ınsanın' ka'bir ılxılıq bolmagı), valiy (yagnı mukaddesleshmegi), loxut (ılxı ınsan) xakındaki garayışlar onun' adı bilen baglanyar. Xallach o'ldu'rilen ve onun' kitapları egadılan xem bolsa, bize chenli «Kitobu-t-tavosin» eseri etip gelen bolup, kitapda 27 rovayat ve 400 nasrı parchalar arkalı pikir bildirilipdir.

Soraglar ve yumushlar.

1. Yunus Emre kim bolupdır?
2. Yusun Emra'nin' tasvvuf edebiyatındaki ornı na'xili?

Peydalanılmalı edebiyatlar.

1. **Annamuxammedov M. Magtımghulı gizlin sırın' bar ichde... 2-kitap. Ashgabat, «Magarif», 1997**
2. **Boltaboev X. İslom tasavvufi manbalari. Toshkent, «Wqituvchi», 2005.**
3. **Bemiradov A. Magtımghulının' poeziyasında da'p ve ta'zechillik go'zlegleri. Ashgabat, «Ilm», 1989.**
4. **Muxammad Nurullox Saydo al-Jazariy. Tasavvuf sirlari. Toshkent, «Mavarounnaxr», 2000.**